

**XIX. YÜZYIL SONRASINDA ANADOLUYA YAPILAN
GÖÇ HAREKETLERİ VE ANADOLU COĞRAFYASINDAKİ
SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ**

*“Act of Emigration to Anatolia After 19th Century and Its Socio-
Cultural Effects on Geography of Anatolia”*

Naci ŞAHİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin geri çekilme sürecinde göç ile ilgili yaşanan gelişmeler sosyal, dini, ekonomik ve kültürel gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Gelen göçmenler planlı biçimde Anadolu'da iskan edilmişler ve göçmenlerin sorunları en asgariye indirilmeye çalışılmıştır. Yol güvenlikleri sağlanmış, yeni araziler tahsis edilmiş ve en rahat biçimde iskanları sağlanmaya çalışılmıştır. Göçler savaş dönemlerinde artarak devam etmiş, geldikleri ülkelerde kendilerine görülmemiş ölçüde zulüm yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, Kırım, Kafkasya, Anadolu.

ABSTRACT

During the recession of Ottoman Empire, the developments caused by the emigration brought social, religious, economical and cultural developments in its train. Emigrants were settled in Anatolia in a planned way and their problems were tried to be minimized. Their road safety was provided, new lands were allocated and their settlement in the most comfortable way was tried to be ensured. The emigrations continued increasingly during the period of wars and the emigrants were tyrannized in an extent never seen before in the countries where they were settled.

Key words: Emigration, the Crimea, Caucasia, Anatolia, Ottoman Empire.

***

---

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar-TÜRKİYE, (nsahin@aku.edu.tr).

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde artık eski gücünü büyük ölçüde kaybetmiş bulunuyordu. Bu yüzyıl ve onu takip eden yıllarda batılı devletler siyasal anlamda sıklıkla devletin siyasi rejimine müdahalede bulunmaktan da geri kalmıyorlardı. Osmanlı Devleti bilindiği gibi çok milletli bir imparatorluktu. Devlet kendi bünyesi içerisinde ırk, dil, din, mezhep, kültür vb., gibi farklılıklar içeren pek çok milleti ve cemaati barındırmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde batılı devletlere birbiri ardı sıra vererek genişlettiği kapitülasyonlar giderek bir ekonomik yıkıma dönüşecektir. Osmanlı devleti bu ağır ekonomik bunalımın altından kalkamadığı gibi, giderek ekonomik açıdan güçsüzleşecektir. Gerek ekonomik açıdan ve gereksede siyasal ve askeri açıdan güçsüzleşen Osmanlı devleti'ni ayakta tutabilmek için çeşitli fikirler ortaya atılmışsa da bunlar uygulamada başarısızlıkla sonuçlanacaklardır.

Devletin çatısı altında toplanmış bu değişik türden insanları tek çatı altında toplayabilmek için başta Osmanlılık olmak üzere pek çok fikir akımı ortaya atılmışsa da bütün bunlar devleti ayakta tutmaya yetmemekteydi. Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımları, bünyesinde çok milletli ulusları barındıran imparatorluklar için bir yıkım haline dönüşmüştü.

1815 yılında başlayan ve 1879 tarihine kadar devam eden ihtilaller zinciri içerisinde Avrupa'nın bir kaç ülkesi dışında bütün ülkelerde imparatorluk veya daha geniş anlamıyla monarşilere karşı ayaklanmalar başlayacaktır. 1830 yılından sonra çok milletli imparatorluklar içerisindeki milletler etkilenerek çeşitli özgürlükler aldılarsa da Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan milletler bu olaylardan çok daha sonraları etkilenmeye başlayacaklardır. Türkçülük akımı nasılsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir hareket alanı bularak yoğunlaşmışsa, Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer çok uluslu milletlerde bağımsızlık kazanabilmek amacıyla birer birer ayaklanmışlardır.

Ermeniler, Rumlar, Sırlar, Bulgarlar, Hırvatlar, Romenler ve Bulgarlar ayaklanmanın sac ayaklarını oluşturmaktaydılar. 1878'de sonuçlanan Osmanlı-Rus harbi sonrasında balkanların önemli bir kısmı elimizden çıkacaktır¹.

¹ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans-1870-1880*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1937, s. 56-57.

Balkanlarda elimizde geriye kalan bölüm ise son derece sınırlı idi. Yunan, Bulgar ve Sırp silahlı çeteleri Osmanlı Devleti'nin elinde kalan bu son Balkan yarımadası topraklarını da elimizden almak için büyük bir çaba içerisindeydiler. Arnavutluk başta olmak üzere, (Paşaeli)Trakya bölgesi ve Makedonya elimizde kalacaktır. Makedonya'da güvenliğin sağlanabilmesi için büyük miktarlarda birlik bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bütün balkan devletlerinin hedeflerinin temelini Makedonya bölgesi oluşturmaktaydı. Sadece balkan bölgelerinde değil, Anadolu'da ortaya çıkan Ermeni sorunu da Osmanlı devleti'nin balkanlardaki durumunu son derece olumsuz olarak etkilemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu balkan coğrafyasında girdiği savaşlardan birer birer yenilgiyle sonuçlanan neticeler almıştı. Bu durum sonrasında Osmanlı Devleti balkanlardan çekilmeye başlayacaktır.

23 Aralık 1876 tarihinde toplanan Tersane Konferansı'nda Avrupa devletlerinin ortaya koyduğu öneriler Osmanlı devleti tarafından kabul edilmediği gibi batılı devletlerle Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri kopma noktasına gelmiş bulunmaktaydı. Nihayetinde 13 Temmuz 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında imzalanan bir antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan'a bağımsızlık verilmesini kabul etmekteydi.

Balkanlarda ya da başka bir ifade ile kendi toprakları içerisinde yaşayan Türk asıllı vatandaşlarla sürekli olarak mücadele içerisinde olan Sırp lar onların Sırbistan'dan göç ettirilmesi için yoğun şekilde mücadele vermiştir. Bu baskılar karşısında Sırbistan coğrafyasında yaşayan Türkler, Sırbistan coğrafyasının daha doğusuna yada başka bir ifade ile kendileri için daha güvenli saydıkları Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmaktadırlar.

Sırp lar daha savaş devam ederken Türklere ve Türk köylerine saldırılarda bulunmaktaydılar. Bu Sırp saldırılarının birisinde ve 16 Eylül 92(28 Eylül 1876) tarihli bir belgede yer alan bilgilere göre, Sırp ların, Şehirköy, Ürgüp ve Kurşunlu isimli köy ve kasaba halkına karşı saldırıya geçerek kötü davrandıkları ve hatta halkın üzerine top ateşi açtıkları anlaşılmaktadır². Bu ateş neticesinde pek çok masum insanın ölüm ve yine pek çok insanın yaralanmayla sonuçlanacak durumlarla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır.

---

² “...Sırp lılar yine dâima ordu-yu hümâyuna top ve tüfenk atmakta ve fırsat buldukça Şehirköy, Ürgüp ve Kurşunlu cihetindeki kur'a ahâlisin tasalluttan geri durmamakta oldukları gibi bu sabah dahi saat on iki raddelerinde ordu-yu hümâyunun her cihetinden şiddeti top ve tüfenk ateşine başladıkları...” Bkz., ATASE Arşivi, K. 1-3, D.8 F.9-53.

En dikkati çeken hususların başında Anadolu'ya göç yoluyla gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün Sırbistan'dan yapılması dikkat çekicidir. Sırbistan'dan çekilme sırasında pek çok Türk'ün malını ve mülkünü yok pahasına satarak, canlarını kurtarabildikleri anlaşılmaktadır.

Esasında dikkati çeken önemli bir husus da şudur, Göç hareketlerinin yapıldığı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu gerek siyasal, gereksede ekonomik ve sosyal açılardan çok büyük sıkıntılar içerisinde bulunmakta idi. Devletin ekonomik durumu oldukça bozuktu. Ancak tüm olumsuz koşullara rağmen Osmanlı İmparatorluğu göçmenler konusunda kesenin ağzını açmış ve onların rahat iskan edilmeleri ve daha az problem yaşamaları konusunda özel önem vermeye başlamıştı.

Sırpların baskısından bunalan halk merkeze telgraf çekerek bu konuda kendilerine yardım yapılmasını istemektedirler. Bir zaman sonra, bu da yeterli olmayacak Sırpların baskıları artarak devam ettiğinden Sırbistan coğrafyasından doğuya doğru uzanan göç katarları birbiri ardınca sıralanarak neticede Anadolu ile noktalanacak göçler başlayacaktır.

11 Teşrin-i Sâni 92(23 Kasım 1876) tarihinde Sırbistan'da *Yenipazar* kasabası ahalisinden halktan Süleyman, Müderris Ali, yine halktan Ahmed İslam, Mustafa, Müftü Eşref, Yenipazar ve Bosna halkından Hasan, yine halktan Abdülhamid, halktan Murad, halktan Hüdaverdi, halktan Adem, halktan Mehmet, halktan Mehmet Emin, halktan Hüseyin, Kasım, Salih, Süleyman, İlyas, Murat, Ali, Osman, Muhiddin, Hıfzı ve Yusuf isimli şahıslar İstanbul'da Sadrazamlık makamına ayrı ayrı birer telgraf çekerek, Sırpların kendi köy ahalilerine saldırarak ahaliye eziyet ettikleri, hatta bu eziyetlerini Osmanlı ordusu ile birlikte hareket eden Hıristiyan ahaliye karşı da yaptıklarını iddia etmişler ve kendilerinin bu zulümden kurtarılmasını sadaret makamından istemişlerdir³.

Ondokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreği içerisinde kesin olmamakla beraber yaklaşık iki milyondan fazla miktarda göçmenin muhtelif

³ Bu yöreler ahalilerinin Sırpların yaptıkları zulümler konusunda merkeze yani sadaret makamına çektikleri telgraf içler acısıdır. Telgrafın bir yerinde şu ifadeler geçmektedir. ... köylerine Sırlı yayılarak ber hasılatımızı zabt ve temdî-i hudûda kıyam ve ahaliye-i mufâ-i Hıristiyanıyeyi envâ-i mezalim ve teaddiyat ile iz'âc etmekte bulunmuş merhameten bunların kazamızdan tard buyurmaları merhâmet-i seviyyelerine sığımız. Serian icrâ-yı adalet buyurulması lisân-ı umumiyle arz ve teferru olunur. Bkz., ATASE Arşivi, K. 1-22, D.1, F. 1-24.

bölgelerden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sığındığını anlamaktayız⁴.

Özellikle 1800'lü yıllar sonrasında balkan coğrafyasından yoğun bir biçimde göç hareketi başlayacak ve bu göç kitlelerinin gerek yolculukları ve gerekse de yerleştirilmeleri dramatik bir hale dönüşecektir. Göç kitlelerinin asıl dönüş merkezini Anadolu coğrafyası oluşturmaktadır. Dünyada göç olayından sonra doğrudan göçmen olayı ile karşılaşan ilk devletin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu⁵ biliyoruz.

Ondokuzuncu yüzyılı takip eden süreç içerisinde başta Batı Anadolu olmak üzere yurdumuzun değişik yörelerine göçler yapılagelmiştir. Osmanlı Devleti balkanlarda yaşayan vatandaşlarının Anadolu'ya akın akın gelmesinden sonra başlangıçta bir yığılma sözkonusu olmuşsa da daha sonra bunları planlı bir iskana tâbi tutmuştur.

En başta, gelen göçmenlerin yol güvenlikleri sağlanmış, iskan edilmeleri için yeni araziler tespit edilmiş ve kendilerine uygun araziler tahsis edilerek iskan edilmeleri sağlanmıştır. Bu iskanlar sırasında pek çok asayiş bozan olayda meydana gelmiş bulunmaktaydı. Göç ederek gelen muhacirlerin geldikleri coğrafyadan bazı hukuki problemlerini de beraberlerinde getirdikleri görülmektedir. Doğal olarak bağ, bahçe, tarla, orman arazisi gibi eski yerlerinde tasarruf ettikleri gayr-i menkullerinden dolayı onların ne şekilde tasarruf edileceklerine dair ciddi sorunlarla karşılaşmış bulunmaktadır. Ancak geldikleri yörelerdeki pek çok gayr-i menkullerine yeni devlet rejimleri tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır.

Balkan yarımadasından Anadolu'ya doğru yapılan göç hareketi ve göçmen kitlelerinin asıl göç nedeni bilindiği gibi askeri hareket neticesi bölgenin elimizden çıkmasıdır. Bu nedenle onbinlerce kişi muhtelif tarihlerde Anadolu'ya doğru akmaktaydılar.

Sırbistan'da Kara, Kirtebe ve Esterce köylerinden gelen ahaliilerin oluşturdukları bir kısım grubun bunlardan sadece birisi olduğu, Sırbistan'dan bir memurun sınırda durarak göçmenlerin bir daha burada durmasını istemedikleri ve göçmenleri göç konusunda zorladıkları anlaşılmaktadır⁶. Göçmenlerin çoluk çocuklarının perişanlık içerisinde bulunduğu, kendilerine

---

⁴ A. Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Nurgök Matbaası Yayınları, İstanbul 1966, s. 7.

⁵ Eren, a.g.e., s. 11.

⁶ "Sırbije emâretinden hududa bir me'mur tayin olarak bundan böyle burada durmayınız deyu cümle, olunub verildiğini ve bir iki güne değin elli hane halkı avn edeceklerini..", ATASE Arşivi, K. 2824, D. 224, F. 43

lazım olacak eşyalarının taşınmasında yeteri kadar eşya alamadıkları gibi, bunların taşınmasında çok zorluk çektikleri Yenivariş Komutanlığı'nın Ferik Mehmet Ali imzalı, 11 Teşrin-i Sani 91(23 Kasım 1875) tarihli merkeze çektiği telgrafından anlaşılmaktadır⁷.

Göç hareketi bu zaman zarfı içerisinde bütünüyle balkanların doğusuna yani Anadolu'ya yapılmamaktaydı. Hıristiyan vatandaşların kendi coğrafyalarında yaptıkları göçler neticesinden pek memnun olmadıkları görülmektedir.

Bosna ve Hersek'te ihtilalin çıkması üzerine Karadağ ve Dalmaçya'ya göç eden Hıristiyanların da durumlarından memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Devlete karşı silahlanmış bulunan ve Karadağ'da bulunan dağlılardan ve Dalmaçya'lılardan eşkıyadan gördükleri engelleme üzerine geri dönemeyip bir yandan mallarını ve eşyalarını satıp yemekte ve özellikle Karadağ'dakiler mallarını Karadağ'lılara ve eşkıyaya kaptırıp sefalet içerisinde inledikleri halde bunların onda iki veya üçer oranında olanları eşkıyalık etmeye heveslendiler. Olayın ilk zamanlarından beri fırsat buldukça Karadağ ve Dalmaçya'dan kendilerine katılanlarla yani beşer yüz ve biner, nihayet üçbin beşyüz kişiden oluşan bir toplulukla eşkıyalık etmişler ve daha sonra alınan savunma tedbirlerinin gereği olarak komite tarafından kolaylıkla beslenmek için mevsim gereği hepsi bu bölgeye çekilip toplattırılmıştırki; sayıları beş altı bin civarında olduğundan ve Karadağ'lı direniş gücüne göre oradan ve başka yerlerden gelebilen iki bin kadar eşkıyada bunlara katıldığından nadir olarak toplanabilen nihayet sekiz bin kadar topluluk ile Derni boğazını tutabilmişti⁸.

Sırp'ların yaptıkları zulümler ve Türkleri göçe zorlamaları kaynaklarda yansımış bulunmaktadır⁹. Sırbistan coğrafyasında yaşayan Türklerin göç etme sebepleri arasında belkide ilk sırayı Sırp'ların tutumları oluşturmaktadır¹⁰. Bilindiği gibi II. Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına katılan Sırbistan'da yaşayan Sırp'lar, Balkanlarda her fırsat bulduklarında Osmanlı İmparatorluğu için problem oluşturmuşlardır. Başlangıçta 1804 yılından itibaren Bosna-Hersek'de yaşayan halkı da Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmışlardı¹¹. Sırp'lar Osmanlı İmparatorluğu askerinin açıkça

⁷ ATASE Arşivi, K. 2824, D. 224, F. 43

⁸ ATASE Arşivi, K.2825, D. 224, F. 23.

⁹ Raşid Belgrâdi, Vak'ây-i Hayretnüma, İstanbul-tarihsiz.

¹⁰ Mahmut Celalettin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul , 1983, s. 46, s. 73.

¹¹ A. Debidour, Histoire Diplomatique de L'Europe, Tome II, La Revolution, Felix Alcan, Paris, 1891, s. 480

Sırbistan'dan çekilmesini istedikleri gibi muhtariyet verilmesi konusunda da bir takım isteklerde bulunmuşlardır¹².

Ayaklanan Sırlar, pek çok kereler Osmanlı İmparatorluğu ile savaşımlar da¹³ her seferinde defalarca yenilgiye uğramışlardır. Sırların ve Sırbistan'ın destekleyicisi sıfatını sürekli elinde tutan Rusya Osmanlı Devleti'ne bir ultiatom vererek Sırlarla yapılan savaşa son verilmesini aksi takdirde bu yapılmadığı zaman İstanbul'u işgal edeceğini bildirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu notaya çaresiz uymak zorunda kalmıştır. Aslında Osmanlı devleti Sırlar saldırmadığı takdirde onlarla savaşmak niyetinde ve amacında değildi. Hatta Sırlardan esir edilenlerden ya da kendi gönül rızalarıyla gelip iltica edenlerden oluşan kitlelere kötü davranılmaması konusunda dikkatli olunmasını istemekteydi. Bu uyarıya uymayanların şiddetli şekilde cezalandırılması istenmekteydi¹⁴.

İstanbul hükümeti Anadolu'ya yapılan göç hareketleri sırasında göç edenlere karşı iyi davranılması gerektiği konusunda vilayetler bazında çeşitli tedbirler alıp görevlilerin daha dikkatli olmaları konusunda çeşitli emirnameler yayınladıysa da göçmenlere iyi davranılması konusunda istenilen sonuca ulaşamadı. Dönemi yakından bilen ve takip eden Ahmet Cevdet Paşa göç eden muhacirlere gereği gibi ilgi gösterilmediğini ve göçmenlerin pek çok sıkıntı çektiklerini yazar¹⁵.

Göç hareketi devam ederken bir taraftan da Sırbistan'ın ayrılık hareketi ile ilgili işlemleri devam etmekteydi. Bu konuda Avrupalı devletlerin temsilcileride kendi aralarında toplanarak görüş alışverişinde bulunuyorlardı. 26 Eylül 1876 tarihinde toplanan ve başını Avrupalı devletlerin çektiği grup Sırbistan meselesinin çözümü için İngiltere elçiliğinde toplanarak görüş alışverişinde bulunarak aralarında kararlaştırdıkları barış şartlarına dair kararları görüşmüşlerdir. Görüşme

¹² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 73 vd.

¹³ ATASE Arşivi, K. 1-5, D. 1, F.7-3.

¹⁴ "Devlet-i aliyye'ye dehalet eden karye ve kasaba ahalisinin dehaletleri hüsn-i kabul ile haklarında muameley-i cemile icrâ olunacaktır. Ve bu mâkulelerin can ve mal ve ırzları himaye-i devlet-i aliyye altına girmiş olacağından bunlar hakkında asâkir-i muavene vesaire taraflarından ednâ mertebe zarar ve ziyan ikâ-ı büyük cinayet olmak hasebiyle cesaret idenleri mazhar-ı mücâzat olacaktır. O mâkûle karyelerin himâye-i padişahide bulduklarına alamet olmak ve kimesne tarafından taarruz olmamak için icâb eder ise emr-i muhafazalarına birer zabıt ile bir miktar asker tahsîs olunacaktır." Bkz., ATASE Arşivi, K. 1-3, D. 8, F. 9-21.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet- 1309; Yeni harflerle yapılan baskının metni için bkz; Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Üçdal neşriyat, c. X, İstanbul 1972, s. 191-192.

sonucunda İngiliz elçisine alınan kararları tebliğ etmek görevi verilmişti. Mithat Paşa'nın da hazır olduğu bir toplantıda İngiliz elçisi gelerek alınan karar hakkında durumu Osmanlı Hariciye nazırına bildirmişti.

İngiliz elçisi şunları söylemekteydi; Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önce ne durumda iseler yine o halde kalmaları esasıyla barış yapılması ve Bosna-Hersek halkına iyi idaresini gördükleri halde vali ve diğer mülkiye memurlarını sorumlu tutabilecek derecede ve Bulgaristan'a da buna yakın bir şekilde imtiyaz verilmesi idi.¹⁶ Bu konuda genel meclis özel olarak toplanmış ve şu maddeler görüşülmüştür. Mademki padişahımız bütün azınlıklara her türlü imtiyazları veriyor ve fermanlarıyla bunu halka söz verip ilan ediyor. Bundan Bosna-ve Hersek ile Bulgaristan ahalisinin de tamamıyla yararlanacakları açıktır. Öyle farklı farklı imtiyaz vermek adeta mülkü dağıtmak demek olduğundan bu imtiyaz maddesinin oy birliği ile reddi uygun bulunmuştur. Bu genel meclisin görüşmelerinin sonucu yetiştirilebilirse bugün ve yetiştirilemez ise yarın elçilere bildirilmesi uygundur¹⁷ şeklinde karar alındığı görülüyor. Bu siyasal oluşumların sonucunda durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanmakta ve Balkan coğrafyasından geri çekilme süreci ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda ise göçle başlayan süreç ortaya çıkacaktır.

Göçmen sayıları başlangıçta az olduğundan gelen göçmenler için yeteri kadar para ve yiyecek yardımı yapılmaktaydı. Bu durum ile ilgili aksamalara yer verilmemesi özellikle istenmekteydi. Fermanlara yansıyan uygulamalardan gelen göçmenlerin iskan edilmeleri işinin bir düzen dahilinde yapılması istenmekteydi¹⁸.

¹⁶ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, s. 15 vd. ; A. Debidour, Histoire Diplomatique de L'Europe, Tome II, La Revolution, Felix Alcan, Paris, 1891; s. 492; Henri Hauser, Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914, s. 135 vd.

¹⁷ "Devletlerin beynlerinde kararlaştırdıkları şerâit-i sulhiyeye dair aldıkları talimatlar üzerine Bâb-ı ali'ye arz edecekleri mevâdın suret-i tebligatını müzâkere etmek üzere geçen pazar günü süferâyı- ecnebiye İngiltere sefarethanesinde ictima etmişler... ve Sırbistan ve Karadağ'ın muharebeden evve ne halde idiyseler..." Bkz., ATASE Arşivi, K. 2839, D. 1, F. 7-6.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri, No. 248.; Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgeden 1856 tarihli bir ferman suretinde göç ve göçmen işlerinin halledilmesi ile ilgili ayrıntılar tespit edilmiş bulunmaktadır. Herkesin iştilal ettiği kendi işiyle uğraşması bağ, bahçe tarımı ve ziraati yapılan yerlerden göç ettirilenlerin yine aynı türden işlerle iştilal etmeleri, halkın gelen göçmenlere gereği gibi yardım etmelerinin sağlanması ve göçmenlerin olur olmaz şeylerden rahatsız edilmemesine dikkat edilmesi istendiği gibi bu göçmenlere ev yapımından başlamak üzere gerekli altyapı desteğinin sağlanmasına dikkat edilmesi istenmektedir. Tarım ticareti için gerekli tohum, çeşitli alet ve edevatların temini konusunda da yardımcı olunması istenmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz., B O A, İrade Defterleri, No. 1276.,

Göçmenlerin uyum problemleri bir diğer konuyu teşkil etmekteydi¹⁹. Yüksek yayla iklimine has bölgelerde yaşayan bazı göçmenlerin sınır ve sahil boylarındaki bölgelere yerleştirilmeleri başta bulaşıcı hastalıklar olmak üzere çeşitli problemlere sebebiyet vermiş bulunuyordu. Göçmenlerin hastalık problemlerinin çözülmesi için göçmenlerin tedavi edildikleri bir nevi karantina işlevi gören hastahanelerinde açıldığını görmekteyiz²⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldan itibaren pek çok hastalık çeşidi ve biçimi çok yaygındı. Sıtma, verem, tifo, humma v.b. gibi hastalıklar çokça görülen temel hastalıklar arasındaydı. Özellikle sıcak iklim tipinin egemen olduğu bölgeler bu hastalıkların yaygın olarak bulunduğu bölgelerdi. Kısmen yüksek veya yüksek bölgelerde soğuk iklim tipinden dolayı hastalıklar yaygınlık kazanamazlardı. Ancak sahil kenarları, içerisinden akarsuların geçtiği verimli topraklara sahip ovalar, insanların sık sık hastalandıkları yerlerdi. Özellikle göçmenler hazırlıksız yakalandıklarından ya da geldikleri bölgelerde bu tür hastalıklara karşı bağışıklık kazanamadıklarından dolayı büyük oranlarda ölümler olmaktaydı.

Devletin göçmenler şöyle dursun kendi vatandaşları için temin edeceği doktor, eczacı, temini imkanları sınırlı iken bütün olumsuzluklara rağmen göçmenlerin yardımına koşulduğu onların yeni geldikleri bu yerde daha az sıkıntı ile karşılaşmaları için gerekli önlemler titizlikle alınmış bulunuyordu. Göçmen hastahanelerinin kurulması, buralara gerekli doktor, eczacı, vb. gibi sağlık personelinin görevlendirilmesi, Muhâcir-i iskan komisyonunun öncelik ve önem verdiği konular arasındaydı. Gerekli gıda malzemelerinin kontrol edilmesi, göçmenlere sağlıklı gıda yardımı yapılabilmesi komisyonların öncelikli görevleri arasında bulunmaktaydı²¹.

Meclis-i Mahsus No. 696; B O A , İrade-Dahiliye, No. 22622, B O A İrade-Meclis-i Mahsus No: 696.

¹⁹ Komisyonlarca iskân idilecek muhacirine Dahiliye Nezaretince ta'mim idilen plana tatbikan bir hâne inşâ ve iki re's çift hayvanıyla tarz-ı cedîd alât-ı zıraiyye ve tohumluk zahire iştira olunduğu takdirde bunların hâsılı nakdisi kefâlet-i müteselsile usûlüyle karyece kefalete rabt ve hazinece aile re'isine zimmet kayd olunub uzun ve vadeli taksitlerle bi'l-ahire istirdad olunmak meşruttur. Bkz. İskân-ı Muhacirin Kanunnamesi, Madde 26.

²⁰ B O A , Dahiliye İradeleri, No. 62544.

²¹ B O A , Dahiliye İradeleri, No. 62544; B O A Dahiliye İradeleri, No: 63162.; B O A Dahiliye İradeleri, No: 62545.

YIL	SAYI	GÖÇ EDİLEN YER
1789-1800	500.000	Kırım'dan Eskişehir'e
1815-1828		Kırım-Eskişehir.
1860-1862	230.000	Nogaylar-Batı Anadolu
1862-	30.000	Nogaylar-Batı Anadolu
1864-	340.000	Yunanistan-Batı Anadolu
1877-1878	400.000	Rumeli'den-Köstence, Mangolya, Balçık, Burgaz, Varna'dan Balkanlar ve Vidin dolaylarına, Balkanlardan-İstanbul, Edirne, Adana, Halep, Ankara, Bursa, Diyarbakır, İzmir, Konya ve Sivas.

Tablo. 1 Balkanlardan Anadolu'ya yapılan Göçler.

Bulgaristan göçleri dikkatle incelenmesi gereken önemli bir sosyal problemdir. Çünkü bu göç olayının sonucunda çok ciddi sonuçlar ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu göç hareketinin başlangıcında 1828 yılına gelindiğinde Rus ordusunun batıdan Edirne dolaylarına gelmesi ile beraber bu ilk ciddi durum karşısında yaklaşık otuzbin kişilik bir göç kafilesi anadolu coğrafyasına ayak basacaktır.

Yıllar	Göç Eden Unsurların Miktarı			Hane
	Kadın	Erkek	Toplam	
1877	138.000	138.389	276.389	69.000
1878	97.000	101.000	198.000	49.000
1879	37.250	38.750	76.000	19.100
1880	10.063	10.700	20.763	5.324
1881	6.898	7.000	13.898	3.460
1882	11.500	11.598	23.098	3.780
1883	16.941	17.000	33.941	6.396
1884	6.623	7.125	13.748	2.690

1885	6.700	6.822	13.522	2.816
1886	6.650	6.715	13.365	2.807
1887	5.984	6.100	12.084	2.614
1888	5.007	5.100	10.107	2.092
1889	5.850	5.903	11.753	2.506
1890	14.100	14.351	28.451	6.135
1891	11.500	11.720	23.220	4.835
1892	6.878	6.900	13.778	3.024
1893	9.200	9.237	18.437	3.901
1894	9.378	9.400	18.778	3.715
1895	6.900	7.140	14.040	2.888
1896	3.250	3.393	6.643	1.267
Toplam	87.000	88.000	175.000	43.000

Tablo. 2-Osmanlı İmparatorluğu'na 1877-1896 yılları arasında göç eden halkın istatistiki verileri²².

Bu göç silsilesinin ardı arkası bir türlü kesilmeyecek ve Berlin antlaşması²³'nin taraf devletler ve Osmanlı Devleti tarafından imza edilmesiyle beraber Bulgaristan'dan yine yaklaşık yirmi iki bin kişilik bir kabile Anadolu'ya göç edecektir. Bunu Konya, Kastamonu, Halep, Şam, Adana, Kıbrıs, Diyarbakır ve Kıbrıs gibi o tarihlerde Osmanlı coğrafyasında olan bölgelere yaklaşık üçyüz elli bin kişilik büyük bir insan topluluğu göç etti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin o güne kadar görmediği ciddi bir göç dalgası olup beraberinde binlerce kadın-çocuk, yaşlı ve kelimenin diğer anlamıyla çaresizlik içerisinde kıvranan insan kitleleri anlamına gelmekteydi.

²² Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Üçyüz Onüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, İstanbul İlim Matbaası, İstanbul 1317, s. 40

²³ Bu konuda şuraya bakılabilir; Alberic Cahuet, La Question d'Orient dans l'Histoire Contemporaine, 1821-1905, Paris 1905, s. 374 vd.; Mecmua-i Muahedat, c. V, s. 110-141; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 403-424; Mirât-ı Hakikat, s. 684-698.

Esasında göç olgusu ciddi anlamda ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nu meşgul etmiş bulunuyordu. Balkanlara yerleşme yavaş gerçekleştiği gibi, Balkanların iskan edilmeside yavaş ve düzenli bir yerleşme biçimini beraberinde getirmekteydi. Ancak geri çekilme sürecinde durum oldukça farklı idi. Balkanlardan geri çekilme bir anda ortaya çıkan bir olgu haline dönüşmüş ve geri çekilmede pek çok sıkıntıları beraberinde getirmişti.

1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na göç edenlerin miktarları ise şunlardır:

Ülkeler	Muhacir Adedi			Hane
	Kadın	Erkek	Toplam	
Bulgaristan	1634	1709	3343	727
Doğu Rumeli	296	333	629	133
Bosna	124	135	259	47
Romanya	126	140	266	60
Rusya	619	677	1296	251
Tırhala-Yenişehir	16	18	34	4

Tablo. 3-1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarına balkanlardan yapılan göçler²⁴

Romanya'dan yapılan göçlerde çok sıkı baskı kurallarının işletildiği anlaşılıyor. Burada yaşayan Türk-müslüman unsurların derhal göç ettirilmesi konusunda çeşitli kez ve defalar baskı yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır²⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nda her ne kadar 18. yüzyıldan itibaren göç hareketleri başlamışsa da bu göçler 19. yüzyılda artarak devam etmiş, neticede 19. yüzyıl artık hezimet devri olmuş üst üste yenilgilerle geniş topraklar kaybedilmiştir. Kaybedilen topraklardaki yaşayan halk Anadolu'ya

²⁴ Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Üçyüz Onüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiye, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, İstanbul İlim Matbaası, İstanbul 1317, s. 41.

²⁵ Bu konuda şurada detaylı bilgi bulunmaktadır; Ahmet Lütfi, Tarih-i Lütfi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1290, c. I, s. 81.

göç etmiştir. 1870'lerden sonra Anadolu'ya yapılan göçlerle göçmen kitleleri bir anda Anadolu topraklarına gelmeye başlayacaklardır²⁶.

Anadolu'ya akın akın gelen göç ve göçmen kabilelerin durumlarını yabancı seyyahlarda gözlemlerinde kaleme almışlardır. Bu konuda Lennep şunları aktarmaktadır; "... Karadeniz'de Samsun'a vardığımızda gemiler dolusu gelen göçmenlerin ağzına kadar dolu olduğunu gördük. Bu küçük kasabanın nüfusu on bin kişiyi geçmezken gelen göçmenler nedeniyle bugün nüfus kırkbeş bin kişiyi çoktan aşmış bulunmaktadır. İtalyan Konsolosu, halen kasabada bulunan göçmenlerin kırk iki bin kişi olduğunu her gün deniz yoluyla gelen beş yüz kişiden fazla göçmen kitlesinin bu kasabaya geldiğini yazmaktadır. Bu kasabanın bölge içerisinde sıtma ile meşhur bir yer olmasından dolayı pek çok kişinin bu hastalığa yakalandığını belirtmektedirler. Toprağın bataklık olması sıtmanın hızla yayılmasına neden olmakta, hava değişimi ve sıtma yüzünden göçmenlerden günde ortalama 700-800 tanesi ölmektedir. Sağ kalanlar ise başka limanlara ve kentlere gönderiliyorlardı. Gemilere hiç bir eşya kabul edilmediğinden yalnızca üzerlerindeki elbiselere ve silahlarıyla gelen göçmenler aç kaldıklarından küçük yaştakiler dahil çocuklarını çok ucuz bir fiyata pazarda satmak zorunda kalmaktadırlar. Bir kısmı da bizi yolda durdurarak bize çeşitli silah ve buna ilişkin araç ve gereç satmak istediler²⁷.

Özellikle balkan coğrafyasının isyanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortaya çıkan ayrılık hareketlerinden sonra göç hareketleri artma eğilimi sürecine girmiş bulunuyordu. 19. yüzyıl içerisinde göçlerin başlangıç tarihi 1828 olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸ 1877-1878 yılı sonrasındaki süreçte Bulgar milli devleti'nin kurulması ile beraber bu sayı doruk noktasına ulaşacaktır²⁹.

Göçlerin başlaması ile beraber sorunlar yumağında ortaya çıkmış bulunuyordu. Göçmenlerin iskan edilmesi, işlerinin karşılanması, onlara yer beğendirilmesi çok önemli sorunlardı. Osmanlı İmparatorluğu belki de çok uzun zamandan beri böyle toplu bir göç olayı ile karşı karşıya bulunmamıştı. Gelen göçmenler yer beğenme konusunda bile çoğu zaman problem çıkartmaktaydılar. Göçmenlerin iskan edildikleri alanların verimli

²⁶ Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970. s. 10 vd. Ayrıca bkz., Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

²⁷ H. J. van Lennep, Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, c. I, London, 1870, s. 43-51.

²⁸ Bu tarihte takribi olarak otuzbin kişi anadolu topraklarına göç etmiş bulunuyordu.

²⁹ Osmanlı-Rus savaşı'nın devam ettiği yıllar Osmanlı İmparatorluğu için gerek içeride ve gereksede dışarıda son dönem tarihinin en bunalımlı yıllarını oluşturmaktaydı. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kesimine de yansımış ve 225.000 kişiyi tutan miktarda bir göç hareketi ortaya çıkmıştı.

olması ya da olmaması bu konuda son derece etkiliydi. Mesela göçmenlerin çoğu Bursa gibi vilayetleri tercih etmekte, kurak ya da çöl iklim türüne sahip alanları ise tercih etmemekteydiler.

Göç ve göçmen konusunu ayrıntılı olarak halledebilmek için bir muhacirin komisyonu kurulmasına karar verilmiş bulunmaktaydı. “*İskân-ı Muhâcirin*” komisyonu adını alan ve 1860 tarihinde kurulan bu komisyon ile Osmanlı Devleti topraklarına gelen göçmenlerin iskan edilmeleri çözüme kavuşturulmak istenmiştir³⁰.

Bu durum doğal olarak göçmenlerin yerleşimden sonra ikinci bir göç olayının yaşanmasına neden olmaktadır. Buldukları bölgelerden memnun olmayan göçmenler aralarında organizasyonlar kurarak belli başlı şehirlerin çevrelerinde yerleşme amacıyla ortak bir hareket tarzı belirliyorlardı³¹.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun gelen göçmenlerin iskanı konusunda dikkat ettiği hususlardan birisi yada belki de en önemlisi mevcut yerleşik düzendeki yada hareket alanı içerisinde seyyar olarak yaşamını sürdüren halkın yerleşimine yada geçim kaynaklarına engel olmayacak biçimde yerleştirilmeleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu ise özellikle bu bölgeleri iskana açarak şenlendirmek istemekteydi. Bu durum geçen yüzyıllardan beri devam edegelen bir süreçti³². Her ne kadar Osmanlı merkezi hükümeti, gelen göçmenleri yerleşime tabi tutmuşsa da sonradan anlaşılan en önemli problemlerden birisi gelen göçmenlerin nitelik ve niceliklerine bakılmaması olmuştur. Gelen göçmenlerin önemli bir kısmı geldikleri yörelerde bir işle iştigal ettiklerinden yahut bir meslek icra ettiklerinden ilgi alanlarının dışında yerlere iskana tabi tutulmaları önemli problemler yaratmıştı.

³⁰ B O A, İrade, No: 696.

³¹ Göçmenlerin şehirlerin çevrelerinde kümelenerek yeni yerleşim birimleri oluşturmaları modern coğrafyacılarında ilgisini çekmiş bulunmaktadır. Bu konuda bkz., Necdet Tunçdilek, Kır Yerleşmeleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 24.

³² Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Vilayetler	Muhacir Miktarları			Hane
	Kadın	Erkek	Toplam	
Hüdavendigâr	2.161	2.328	4.489	932
Aydın	64	83	147	27
Konya	48	58	106	21
Edirne	110	125	235	52
Ankara	175	189	364	82
Trabzon	1	7	8	1
Kastamonu	1	3	4	1
Gönüllü olarak askere alınanlar	-	19	19	-
Darülaceze'ye	19	7	26	-
İstanbul'da akrabalarının yanında kalanlar	174	165	339	92
Adana	-	5	5	-

Tablo. 4- 1897 senesinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gönderilen (anadolu) muhacir miktarı³³.

Osmanlı Devleti'nin her türlü olumlu niyetine ve göçmenlerin daha az sıkıntı çekmesi için aldığı çeşitli tedbirlere rağmen, yinede göçmenlerden kaynaklanan bir çok olumsuzluklar yaşanmaktaydı. Göçmenler bazen iskan edildikleri yerlere gitmek istemiyorlardı. Bunun en önemli sebepleri arasında belkide yaşayabilecekleri çeşitli olumsuzluklar olması düşüncesi idi. Göçmenlerin fazla ve ihtiyaçlarının üzerinde para alabilmek amacıyla hane başına düşen nüfus oranlarını fazla yazdırdıkları tespit edilmiştir. Bunlara yerli halktan da katılım olmuştur. Yerli halk kendi çocuklarını sanki göçmenlerin çocuklarıymış gibi yazdırarak alınacak para miktarını göçmenlerle paylaşmışlardır. Ya da başlangıçta gelen göçmenlerden koyun vergisi alınmazken, buna yerli halkta katılmış ve koyun vergisi ödememek

³³ Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Üçyüz Onüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, İstanbul İlim Matbaası, İstanbul 1317, s. 441.

için koyunlarını sanki göçmenlerin koyunlarıymış gibi saydırmak istemişlerdir³⁴.

Gelen göçmenlerin beraberlerinde eski topraklardan gelmekten kaynaklanan psikolojik sorunları da bulunmaktaydı. Eski topraklarını kaybetmek, yerinden olmak, insanları huzursuz ve tedirgin etmekteydi. Bu sorunların çözüme kavuşturulması bazı temel komisyonların kurulmasını gerektirmiş, bu amaçla İskân-ı muhacirin komisyonu gibi yardım amaçlı komisyonlarda kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda göç ve göçmen sorunları ile ilgili olarak kurulan ilk göçmen komisyonunun tarihi 5 Ocak 1860'tır. Bu komisyonun başkanlığına Sadrazam Emin Ali Paşa getirilmiş bulunuyordu.

1856 tarihinde Silistre vilayetine gönderilen bir emirname ile göçmenlerin insan hakları ile ilgili boyutlarını ortaya koyan bir düzenleme yapılmıştır. İnsanlar arasındaki dil, din, milliyet, ırk, mezhep, v.s. gözetilmeden insanlar arasındaki hukuki ilişkilerde tamamen insani ilişkilere dayanan bir uygulama yapılması istenmektedir.

Sel gibi akan göçmenlerin Anadolu coğrafyasına adım atar atmaz, ilk yerleştirildikleri yerlerin başında Edirne ve İstanbul gelmekteydi. Özellikle buralarda büyük camilerin avlularında toplanan ya da başka toplanma merkezlerinde toplanan göçmenler daha sonrada iskan edilecekleri asıl göç alanlarına gönderilirlerdi. Göçler kısa zaman süresi içerisinde başlayıp biten bir olgu değil daha uzun bir zaman süreci içerisinde artarak devam eden bir seyir takip etmekteydi. Anadolu halkı göçmenlere misafirperlik göstermeleri açısından çok ilgiliydiler. Seve seve misafirperverlik gösterirlerdi. Dini mekânlar insanların psikolojik olarak rahatladığı mekânlardı. Uzun ve yorucu yolculuğun sonucunda bitkin bir halde özellikle İstanbul'a gelen göçmenler uzun zaman süreci içerisinde yaşadıkları, günlerini geçirdikleri bırakarak yepyeni mekânlara gelen göçmenlerin en büyük temel sorunlarından biriside uyum sorunlarıydı.

İlk gelen göçmenlerin yerleştirildiği ancak daha sonraki gelen göçmenlerinde yerleştirildiği belli başlı Anadolu yerleşim birimleri şunlardan oluşmaktaydı.

³⁴ B O A Dahiliye İradeleri, No: 62545.

Adalar	Adana	Alemdağı
Ankara	Aydın	Bandırma
Bergama	Biga	Bozdoğan
Bursa	Canik	Diyarbakır
Edirne	Eskişehir	Haleb
İzmir	İzmit	Karahisâr-ı Sâhib
Kastamonu	Kıbrıs	Konya
Konya	Malatya	Mersin
Mihalıç	Muş	Nazilli
Şam	Samsun	Selanik
Şile	Sinop	Sivas
Trabzon	Üsküdar	

SONUÇ

Anadolu'da göçmenlerin iskan edildikleri bölgelerde müstakil olarak göçmen mahalleleri oluşmaktaydı. Göç olgusuyla birlikte sosyal anlamda problemler daha çok kırsal alanda kendisini göstermiş bulunuyordu.

Başta Batı Anadolu olmak üzere yurdumuzun değişik yörelerine göçler yapılagelmiştir. Osmanlı Devleti balkanlarda yaşayan vatandaşlarının Anadolu'ya akın akın gelmesinden sonra başlangıçta bir yığılma söz konusu olmuşsa da daha sonra bunları planlı bir iskana tabi tutmuştur.

Başta gelen göçmenlerin yol güvenlikleri sağlanmış, iskan edilmeleri için yeni araziler tespit edilmiş ve kendilerine uygun araziler tahsis edilerek iskan edilmeleri sağlanmıştır. Bu iskanlar sırasında pek çok asayiş bozan olayda meydana gelmiş bulunmaktadır. Göç ederek gelen muhacirlerin geldikleri coğrafyadan bazı hukuki problemlerini de beraberlerinde getirdikleri görülmektedir. Doğal olarak bağ, bahçe, tarla, orman arazisi gibi eski yerlerinde tasarruf ettikleri gayr-i menkullerinden dolayı onların ne şekilde tasarruf edileceklerine dair ciddi sorunlarla karşılaşmış bulunmaktadır. Ancak geldikleri yörelerdeki pek çok gayr-i menkullarına yeni devlet rejimleri tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır.

Göçler savaşları müteakip yoğunlaşmaktadır. Osmanlı merkezi hükümetinin gelen göçmenlerin yerleşmeleri için hazırladığı tasarısı, Balkanlardaki pek çok cephedeki gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Muhacirin komisyonunun faaliyetleri, göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeler, yerleştirilen bölgelerin ve arazilerin özellikleri, göçmen iskan ve yapılışı bu komisyonun ve onun merkezi eksenini etrafında kurulan alt komisyonların temel görevi olmuştur.

1800'lü yıllardan sonra ortaya çıkan gelişmeleri sosyo-kültürel özelliklerini de dikkate almak suretiyle askeri konjonktür içerisinde değerlendirdiğimizde o yaşanan acılı dönemin küçük bir kesitinin sosyal tarihinin aydınlatılması açısından önemli olduğu aşikardır.

BİBLİYOGRAFYA

A-Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, K. 1-3, D.8 F.9-53.
ATASE Arşivi, K. 1-22, D.1, F. 1-24.
ATASE Arşivi, K. 2824, D. 224, F. 43
ATASE Arşivi, K. 2824, D. 224, F. 43
ATASE Arşivi, K.2825, D. 224, F. 23.
ATASE Arşivi, K. 1-5, D. 1, F.7-3.
ATASE Arşivi, K. 1-3, D. 8, F. 9-21.
ATASE Arşivi, K. 2839, D. 1, F. 7-6.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri, No. 248
B O A, İrade Defterleri, No. 1276.,
B O A Meclis-i Mahsus No. 696;
B O A , İrade-Dahiliye, No. 22622,
B O A İrade-Meclis-i Mahsus No: 696.
B O A , Dahiliye İradeleri, No. 62544.
B O A , Dahiliye İradeleri, No. 62544;.
B O A Dahiliye İradeleri, No: 63162.
B O A Dahiliye İradeleri, No: 62545.
B O A, İrade, No: 696.
B O A Dahiliye İradeleri, No: 62545.

B-Diğer Kaynaklar

- AHMET CEVDET PAŞA, Tarih-i Cevdet, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet- 1309
- AHMET LÜTFİ, Tarih-i Lütfi, Matbaa-i Amire, c. I, İstanbul 1290.
- AKÇURA, Yusuf, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri(XVIII-XIX. Asır), Ankara 1985.
- ALP, İlker, Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi(1878-1989), Ankara 1990.
- ANDONYAN, Aram, Balkan Harbi Tarihi, İstanbul 1975.
- ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984.
- ARMAOĞLU, Fahir, Siyasi Tarih(1789-1960), Ankara 1978.
- AYBARS, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, İzmir 1984.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul 1983.
- Balkan Harbi(1912-1913), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970.
- BAYKARA, Tuncer, "Doksanüç Harbinden Önce ve Sonra Anadolu", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. I, S. I, Ankara 1983.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, c. I-II, Ankara 1983.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, c. I, Ankara 1987.
- CAHUET, Alberic, La Question d'Orient dans l'Histoire Contemporaine, 1821-1905, Paris 1905.
- DEBIDOUR, A., Histoire Diplomatique de L'Europe, Tome II, La Revolution, Felix Alcan, Paris, 1891.
- DESCHAMP, Hubart, Sömürgecilğin Sonu,(Çev. F. Orsan), İstanbul 1965.
- Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Üçyüz Onüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, İstanbul İlim Matbaası, İstanbul 1317.
- EREN, A. Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Nurgök Matbaası Yayınları, İstanbul 1966.
- ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- HAUSER, Henri, Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914, c. II, Presses Universitaires de France, Paris 1929.
- İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, İstanbul 1329.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara 1983
- KOCACIK, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler(1878-1890)", Osmanlı Araştırmaları, c. I, İstanbul 1980.
- KÖNİ, Hasan, "Ermeni Meselesi Üzerine Bazı Görüşler", Türk Kültürü, S. 277, Ankara(Mayıs-1986) .
- LENNEP, H. J. van, Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, c. I, London, 1870.
- LOTİ, Pierre, "Bulgar Mezalimi", Hayat Mecmuası, I/2, Mart 1965.
- MAHMUT CELALETTİN PAŞA, Mir'at-ı Hakikat, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983.
- Mecmua-i Muahedat, c. V, s. 110-141;
- NİVE, Henri, Balkan Ehl-i Salib Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi,(Çev. Ragıp Rıfki), İstanbul.
- RAŞİD BELGRADİ, Vak'ây-i Hayretnümâ, İstanbul-tarihsiz.
- SHAW, Stanford, "Ottoman Population Movements During The Last Years Of The Empire(1885-1914) Some Preliminary Remarles" Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies, İstanbul 1980.
- ŞİMŞİR, Bilal, Rumeli'den Türk Göçleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970.
- SUMNER, A B. H. Russia and the Balkans, 1870-1880, Oxford at the Clarendon Press, Oxford 1937.
- TUNÇDİLEK, Necdet, Kır Yerleşmeleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi(Osmanlı Devri Balkan Harbi), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, c. II-III, Ankara 1981.
- VERGOTTİNİ, M. De, Göçmen Hareketleri, (Çev. Nüzhet Yalkut), Ankara 1949.